

MINTEA MORALISTĂ

Jonathan Haidt (n. 19 octombrie 1963, New York) este titularul Catedrei Thomas Cooley de Ethical Leadership la Stern School of Business, New York University. Și-a luat doctoratul în psihologie socială la University of Pennsylvania în 1992, apoi a predat vreme de 16 ani la University of Virginia. Este autorul a două cărți de succes, *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom* (2006) și *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion* (2012), și coeditorul volumului *Flourishing: Positive Psychology and the Life Well-Lived* (2002).

JONATHAN HAIDT
MINTEA
MORALISTĂ

DE CE NE DEZBINĂ
POLITICA ȘI RELIGIA?

Traducere din engleză de
Simona Drelciuc

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

În memoria tatălui meu, Harold Haidt

M-am străduit să nu râd de faptele oamenilor, să nu plâng din pricina lor și să nu le urăsc, ci să le înțeleg.

Baruch Spinoza, *Tractatus Politicus*, 1676

Cuprins

Introducere	II
PARTEA I	
Intuițiile sunt primele, urmate de gândirea strategică	
1. De unde vine moralitatea?	21
2. Câinele intuitiv și coada sa rațională	50
3. Elefanții conduc	77
4. Votați-mă pe mine (Iată de ce)	100
PARTEA A DOUA	
Moralitatea înseamnă mai mult decât vătămare și corectitudine	
5. Dincolo de moralitatea WEIRD	127
6. Papilele gustative ale minții moraliste	147
7. Fundamentele morale ale politicii	166
8. Avantajul conservatorilor	198
PARTEA A TREIA	
Moralitatea unește și orbește	
9. De unde această tendință de a ne grupa?	237
10. Instinctul de roire	275
11. Religia este un sport de echipă	303
12. Oare nu am putea să ne contrazicem într-un mod mai constructiv?	337
Concluzie	385
Mulțumiri	391
Note	395
Bibliografie	463
Indice	499

Introducere

„Chiar nu ne-am putea oare înțelege?“ Acest îndemn a devenit celebru în ziua de 1 mai 1992, și a fost rostit de Rodney King, un negru care fusese aproape omorât în bătaie de patru agenți ai poliției din Los Angeles cu un an înainte. Întreaga națiune văzuse o înregistrare video a agresiunii și, atunci când jurații i-au achitat pe poliști, vestea a declanșat furia tuturor și șase zile de proteste violente în Los Angeles. Cincizeci și trei de oameni au murit și peste șapte mii de clădiri au fost incendiate. Răzmerița a fost în mare parte transmisă în direct, camerele televiziunilor urmărind ostilitățile din elicoptere care survolau neîncetat zonele afectate. După un atac violent asupra unui camionagiu alb, King s-a hotărât să facă un apel pentru pace.

Apelul¹ lui King a devenit atât de popular, încât și-a pierdut din profunzime, transformându-se într-o formulă lipsită de substanță spusă mai mult în glumă, și nu ca un real îndemn către înțelegere. De aceea am și ezitat să folosesc cuvintele lui King la începutul acestei cărți, însă m-am hotărât să încep astfel, din două motive. În primul rând, pentru că majoritatea americanilor de astăzi nu leagă întrebarea lui King de relațiile dintre rase, ci mai degrabă de aspectele politice și de lipsa de cooperare dintre partide. Mulți dintre americani cred că știrile de noapte din arena politică de la Washington sunt transmise de corespondenți asemenea celor aflați în mijlocul conflictelor armate, din elicoptere care survolează orașul.

Cel de-al doilea motiv pentru care am decis să încep această carte cu îndemnul atât de des folosit al lui King sunt cuvintele emoționante pe care el le-a spus în continuare și care sunt rareori amintite. În timp ce încerca să răspundă întrebărilor reporterilor, repetându-se adesea și luptându-se să-și stăpânească lacrimile, King a rostit următoarele: „Vă rog, ne putem înțelege. Ne putem înțelege cu toții. Adică, toți suntem prizonieri aici pentru o vreme, așa că să încercăm s-o scoatem la capăt.”

Subiectul acestei cărți este dificultatea noastră de a ne înțelege. Într-adevăr, suntem toți blocați aici pentru o vreme, așa că am putea măcar să încercăm să înțelegem de ce suntem atât de ușor divizați în tabere ostile, convinse de justetea propriilor acțiuni.

Cei care-și dedică viața cercetării anumitor lucruri ajung adesea să creadă că obiectul fascinației lor reprezintă un răspuns la toate problemele. În ultimii ani s-au publicat cărți având ca subiect rolul revoluționar pe care l-au ocupat în istoria omenirii gătitul, creșterea copiilor, războaiele și... chiar sarea. La fel este și cartea de față. Obiectul meu de studiu este psihologia morală, și o să vă demonstrez că moralitatea este extraordinara însușire umană care a făcut posibilă civilizația. Nu vreau să spun că gătitul, creșterea copiilor, războiul și sarea n-au fost și ele necesare, însă cartea aceasta o să vă permită o incursiune în istoria și natura umană din punctul de vedere al psihologiei morale.

Până la finalul acestei istorii, sper să vă fi oferit o nouă perspectivă asupra a două dintre cele mai importante, supărătoare și învrăjbitoare subiecte din viața omenirii: politica și religia. Tratatelor de bune maniere ne sfătuiesc să nu deschidem aceste subiecte în conversațiile politicoase, însă eu vă îndemn să o faceți. Atât religia, cât și politica reflectă fundamentul psihologiei noastre morale, iar înțelegerea acestei psihologii ne poate ajuta să fim mai toleranți. Scopul cărții mele este acela de a mai diminua din ardoarea, furia și vrajba induse de aceste două

subiecte și de a le înlocui cu admirație, uimire și curiozitate. Suntem de-a dreptul norocoși că am dezvoltat această complexă psihologie morală care a permis speciei noastre să evadeze din sălbăticia pădurilor și a câmpiilor și să ajungă în doar câteva mii de ani la tihna, desfătărilor și extraordinara armonie a societăților moderne.² Speranța mea este că această carte va transforma conversațiile despre moralitate, politică și religie, făcându-le mai relaxate, mai politicoase și mai amuzante, chiar și în discuțiile cu prietenii sau în prezența femeilor și a copiilor. Eu sper că ne va ajuta să ne înțelegem.

Născut pentru a fi moralist

Aș fi putut să intitulez această carte *Mintea morală*, pentru a transmite faptul că mintea umană este proiectată să „acționeze” moral, limbajul, sexualitatea, muzica sau alte lucruri fiind de asemenea trăsături intrinseci, după cum sunt descrise de renumiți cercetători în cărțile la modă. Am ales însă titlul *The Righteous Mind* (*Mintea moralistă*) pentru a sugera că natura umană este nu doar intrinsec morală, ci și inerent moralistă, critică și analitică.

Cuvântul *righteous* provine din *rettviss* în scandinavă veche și *rihtwis* în engleza veche, ambele având sensul de „cinstit, integru și virtuos”.³ Sensul acesta s-a păstrat în cuvintele din engleza modernă (*righteous*, *righteousness*), deși având acum puternice conotații religioase prin echivalarea cu ebraicul *tzedek*. *Tzedek* este des întâlnit în Biblia ebraică, descriind persoane care acționează în conformitate cu voința divină, fiind în același timp un atribut al lui Dumnezeu și al judecății Sale referitoare la oameni (judecată care este adesea dură, însă întotdeauna considerată a fi corectă).

Legătura dintre justiție și critică este surprinsă în unele definiții moderne ale cuvântului *righteous*, precum „care rezultă

dintr-un deosebit simț al dreptății, moralității sau corectitudinii⁴. Legătura apare și în sintagma *self-righteous*, care înseamnă „convins că ai dreptate, mai ales în opoziție cu acțiunile sau convingerile altora; deosebit de moralist și intolerant”^{5*}. Aș vrea să vă arăt că obsesia dreptății (care duce inevitabil la siguranța de sine) este starea normală a omului. Aceasta este o trăsătură intrinsecă a ființei noastre, și nu o eroare sau un virus care s-a strecurat în mințile care ar fi altminteri obiective și raționale.⁶

Mințile moraliste au ajutat oamenii – dar nu și alte specii – să se constituie în grupuri, triburi și națiuni care colaborează fără a avea o legătură de rudenie. Însă, în același timp, tot aceste minți garantează că de fapt colaborarea dintre grupuri va fi mereu umbrită de conflicte moralizatoare. O oarecare competiție între grupuri poate fi chiar necesară pentru dezvoltarea armonioasă a societăților. În adolescență doream pacea mondială, însă acum mă rog pentru o lume în care ideologiile opuse sunt menținute într-un echilibru, în care sistemele de responsabilizare nu ne lasă să ne facem de cap și în care tot mai puțini oameni cred că scopurile cinstite justifică mijloacele violente. Nu este o dorință foarte romantică, însă e una pe care chiar o putem îndeplini.

Ce urmează

Cartea aceasta are trei părți, pe care le puteți considera drept trei cărți separate – însă fiecare depinde de cea care a precedat-o. Fiecare parte prezintă un principiu fundamental al psihologiei morale.

Prima parte descrie primul principiu: *Intuițiile sunt primele, urmate de gândirea strategică*.⁷ Intuiția morală apare automat și

* Pornind de la aceste definiții și după o consultare cu autorul cărții de față am ajuns la concluzia că sintagma *righteous mind* este cel mai bine redată în limba română prin „mintea moralistă” (*n.ed.*).

aproape instantaneu, cu mult înainte ca judecata morală să înceapă, iar acele prime intuiții tind să ne influențeze judecata ulterioară. Dacă aveți impresia că judecata morală este ceea ce facem atunci când încercăm să aflăm adevărul, veți fi întotdeauna frustrați de părtinirea, nesăbuiința și lipsa de logică pe care o manifestă cei care nu sunt de acord cu voi. Însă, dacă veți considera judecata morală drept o abilitate pe care noi, oamenii, am dezvoltat-o pentru a ne atinge scopurile sociale – pentru a ne justifica propriile acțiuni și pentru a ne apăra echipa căreia îi aparținem –, atunci lucrurile vor deveni mai clare. Fiți atenți la intuiții și nu luați drept bune argumentele morale ale celorlalți. Majoritatea acestor raționamente sunt sofisme, inventate în zbor și concepute astfel pentru a promova anumite obiective strategice.

Metafora centrală a acestor patru capitole este că *mintea e împărțită, ca un călăreț pe un elefant, sarcina călărețului fiind aceea de a-l servi pe elefant*. Călărețul este judecata noastră conștientă – șirul de cuvinte și de imagini de care suntem perfect conștienți. Elefantul reprezintă cele 99 de procente ale proceselor mentale – cele care se produc fără să ne dăm seama, în subconștient, însă care ne guvernează comportamentul în cea mai mare parte.⁸ Am creat această metaforă în ultima mea carte *The Happiness Hypothesis (Ipoteza fericirii)*, în care am descris felul, uneori destul de prost, în care colaborează călărețul și elefantul, pe măsură ce căutăm înțelesuri și legături în viața de zi cu zi. În cartea de față voi folosi metafora ca să dezleg enigme precum motivul pentru care toți (ceilalți) sunt ipocriți⁹ și de ce sunt partizanii politici atât de dispuși să creadă diverse minciuni sfruntate și teorii ale conspirației. Voi folosi, de asemenea, această metaforă pentru a vă arăta cum puteți convinge cu ușurință oameni care par a fi imuni la rațiune.

Partea a II-a este centrată în jurul celui de-al doilea principiu al psihologiei morale: *Moralitatea înseamnă mai mult decât*

vătămare și corectitudine. Metafora centrală a acestor patru capitole este aceea că *mintea moralistă este ca o limbă cu șase papile gustative*. Principiile morale ale societăților seculare occidentale sunt ca niște creații culinare care încearcă să activeze doar una sau două dintre aceste papile – fie preocupări legate de durere și suferință, sau de corectitudine și nedreptate. Însă oamenii au multe alte intuiții morale puternice, precum cele legate de libertate, loialitate, autoritate și sancțitate. O să vă explic de unde provin aceste șase papile gustative, felul în care ele creează fundamentul multor preparate morale ale lumii și de ce politicienii de dreapta au un avantaj intrinsec atunci când vine vorba de gătit bucate pe gustul alegătorilor.

Partea a III-a este dedicată celui de-al treilea principiu: *Moralitatea unește și orbește*. Metafora centrală a celor patru capitole este că *oamenii sunt 90% cimpanzei și 10% albine*. Natura umană a rezultat în urma selecției naturale care a funcționat pe două niveluri simultan. Indivizii concurează cu alți indivizi din fiecare grup, iar noi suntem urmașii primatelor care au excelat în acea competiție. De aici provine latura urâtă a naturii noastre, cea care apare de obicei în cărțile dedicate originii noastre pe scara evolutivă. Într-adevăr, suntem niște ipocriți egoiști care stăpânesc atât de bine arta de a părea virtuțoși, încât uneori ajungem să ne păcălim singuri.

Însă natura umană s-a modelat și pe măsură ce grupurile s-au întrecut între ele. După cum a spus și Darwin, cu multă vreme în urmă, cele mai cooperante și mai unite grupuri înving în general grupurile de egoiști preocupați doar de propriile interese. Ideile lui Darwin despre selecția grupurilor au pierdut din popularitate în anii '60, însă descoperirile recente readuc în prim-plan afirmațiile sale, implicațiile acestora fiind deosebit de profunde. Nu suntem întotdeauna ipocriți egoiști. Avem uneori, în anumite condiții, și abilitatea de a ne dezactiva natura meschină și de a acționa precum celulele unui singur

mare organism, sau ca albinele într-un stup, conlucrând în interesul grupului. Aceste experiențe sunt adesea printre cele mai memorabile din viață, deși instinctul de grup ne poate orbi uneori, făcându-ne să uităm de alte principii morale. Comportamentul nostru de stup înlesnește altruismul, eroismul, războiul și genocidul.

Odată ce veți considera mintea noastră moralistă ca fiind o minte de primat cu o tendință de roire, veți căpăta o cu totul altă perspectivă asupra moralității, politicii și religiei. O să vă arăt că „natura noastră superioară” ne permite să fim deosebit de altruști, însă acest altruism va fi îndreptat în mare măsură asupra membrilor propriului nostru grup. Voi demonstra că religia este (probabil) o adaptare evolutivă pentru a uni grupurile și pentru a le ajuta să creeze colectivități cu o moralitate comună. Religia nu este un virus sau un parazit, așa cum au afirmat în ultimii ani unii oameni de știință („Noii Atei”). Și voi folosi această perspectivă pentru a explica de ce unii sunt conservatori și alții liberali (sau progresiști), iar alții devin libertarieni. Oamenii se unesc în echipe politice care împărtășesc povestiri cu caracter moral. Odată ce acceptă o astfel de povestire, devin orbi în fața lumilor morale alternative.

O observație privind terminologia: în Statele Unite, cuvântul *liberal* se referă la politica de stânga sau progresistă, iar eu voi folosi cuvântul cu acest sens. În schimb, în Europa și în alte părți ale lumii, cuvântul *liberal* este mai apropiat de sensul său original – prețuirea libertății mai presus de orice, inclusiv în activitățile economice. Atunci când europenii folosesc cuvântul *liberal*, ei se referă mai degrabă la ceea ce americanii numesc *libertarian*, termen care nu poate fi asociat ușor cu orientarea de stânga sau de dreapta.¹⁰ Cititorii din afara Statelor Unite ar putea substitui oricând cuvântul *liberal* cu termenii *progresist* sau *de stânga*.

În capitolele următoare mă voi inspira din cele mai recente studii din neuroștiință, genetică, psihologie socială și modelare evolutivă, însă mesajul de bază al cărții este cunoscut din cele mai vechi timpuri: conștientizarea faptului că toți suntem niște fățarnici plini de sine:

De ce vezi tu paiul din ochiul fratelui tău, și bârna din ochiul tău nu o iei în seamă? [...] Fățarnice, scoate întâi bârna din ochiul tău și atunci vei vedea să scoți paiul din ochiul fratelui tău (Matei 7, 3–5).

Iluminarea (sau, dacă vrei, înțelepciunea) ne obligă să ne scoatem toți bârna din ochi și apoi să lăsăm în urmă neobositul, meschinul și învrăjbitorul nostru moralism. După cum scria Sen-ts'an, maestrul chinez zen din secolul al VIII-lea:

Calea Perfectă e grea
doar pentru cei nehotărâți;
nu agreea și nu respinge
și atunci totul se va limpezi.
Fă chiar și-o mică-nlocuire
și-atunci de la pământ la ceruri
totul se va schimba.
De vrei ca realitatea
să cunoști fără de-ndoială, să nu fi „pentru“
și nici chiar „împotrivă“.
Căci lupta dintre-acestea două
e-a minții cea mai neagră boală.¹¹

Nu spun că ar trebui să ne trăim viața precum Sen-ts'an. Ba chiar cred că o lume fără moralism, bârfă și critică ar deveni rapid un haos. Însă, dacă vrem să ne *înțelegem* pe noi înșine, conflictele, limitele și potențialul, va trebui să facem un pas înapoi, să renunțăm la moralism, să aplicăm câteva principii de psihologie morală și să analizăm jocul pe care-l jucăm cu toții.

Să examinăm acum psihologia acestei lupte dintre „pentru“ și „împotrivă“. Lupta aceasta se dă atât în mintea moralistă a fiecăruia dintre noi, cât și în grupurile din care facem parte.

PARTEA I

Intuițiile sunt primele, urmate de gândirea strategică

Metafora centrală

*Mintea este împărțită, ca un călăreț pe un elefant,
iar datoria călărețului este să-l servească pe elefant*

I

De unde vine moralitatea?

O să vă spun o scurtă poveste. Opriți-vă apoi din lectură și gândiți-vă dacă eroii acestei întâmplări au încălcat în vreun fel principiile morale.

Câinele unei familii a fost omorât de o mașină în fața casei. Carnea de câine, auziseră ei, e delicioasă, și astfel au tranșat corpul animalului, l-au gătit și l-au mâncat la cină. Nimeni nu a fost martor la fapta lor.

Dacă sunteți ca majoritatea oamenilor educați din studiile mele, prima reacție a fost de profund dezgust, însă ați ezitat înainte de a spune că familia a făcut ceva *moralmente* greșit. La urma urmei, câinele murise deja, așa că nu i-au făcut rău, nu? Și era chiar câinele lor, așa că aveau dreptul să facă ce vor cu trupul neînsuflețit, nu-i așa? Dacă v-aș presa să vă exprimați părerea, mi-ați da, cel mai probabil, un răspuns evaziv, precum: „Ei bine, mi se pare dezgustător și cred că ar fi trebuit pur și simplu să îngroape câinele, însă n-aș afirma că a fost *moralmente* greșit.”

Bine, iată acum un caz mai dificil:

Un om merge o dată pe săptămână la supermarket și cumpără un pui. Înainte de a-l găti însă, omul săvârșește un act sexual cu acesta. Apoi îl gătește și-l mănâncă.

Din nou, nu a suferit nimeni, nu știe nimeni și, ca și în cazul familiei care și-a mâncat propriul câine, e vorba de un fel de reciclare, adică – după cum au subliniat unii dintre subiecții

cercetărilor mele – este o modalitate de a utiliza eficient resursele naturale. De data aceasta însă, dezgustul este cu atât mai accentuat, iar fapta pare atât de... înjositoare. Este totuși și greșită? Dacă sunteți un occidental educat și cu preferințe politice libere, veți da probabil un răspuns ocolit, prin care afirmați dreptul omului de a face ce vrea, atâta timp cât nu rănește pe nimeni.

Dar dacă *nu* sunteți un occidental liberal sau libertarian, considerați probabil că e greșit – moralmente greșit – să întreții raporturi sexuale cu carcasa unui pui și apoi s-o mănânci. Pentru dumneavoastră, ca și pentru majoritatea oamenilor de pe această planetă, moralitatea are un sens larg. Unele lucruri sunt greșite, chiar dacă nu rănesc pe nimeni. Înțelegerea simplului fapt că moralitatea este diferită în diverse părți ale lumii și chiar în aceleași comunități constituie primul pas spre înțelegerea gândirii dumneavoastră corecte. Următorul pas este cunoașterea originii acestor diverse tipuri de moralitate.

Originea moralității (prima parte)

Am studiat filozofia la facultate, sperând să aflu sensul vieții. După ce vizionasem prea multe filme ale lui Woody Allen, trăiam cu impresia greșită că filozofia m-ar fi putut ajuta.¹ Urmasem însă și câteva cursuri de psihologie care mi-au plăcut și, astfel, m-am hotărât să continui în această direcție. În 1987 am fost admis la cursurile de masterat în psihologie la Universitatea din Pennsylvania. Aveam ideea vagă că voiam să cercetez psihologia umorului. Mi se părea distractiv să desfășor o activitate științifică ce mi-ar fi permis să merg prin cluburile de comedie.

La o săptămână de la sosirea în Philadelphia am avut o discuție cu Jonathan Baron, un profesor universitar care studiază felul în care oamenii gândesc și iau decizii. Precara mea pregătire în filozofie mi-a permis să am cu el o discuție interesantă despre etică. Baron m-a întrebat direct: „Oare gândirea *morală* este